

Muhammet Hamza ÜNAL

ÇEVREKİRİM

**FİLİZ KİTABEVİ
İSTANBUL
2026**

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Genel Yayın No | General Publication Number: 1329
Sertifika no | Certificate Number: 77398

Filiz Kitabevi

Yayın No | Publication Number: 2026/79

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Yüksek Lisans Tezleri Dizisi No: 32

Kitap Adı: Çevrekırım

Book Title: Ecocide

ISBN: 978-625-8585-81-0

DOI: doi.org/10.64161/filiz.9786258585810

Yazar(lar) | Author(s): Muhammet Hamza ÜNAL | orcid.org/0009-0008-5960-8391

Kurum | Institution: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Konu Kategorisi | Subject Categories: Uluslararası Hukuk, Uluslararası Ceza Hukuku, Çevre Hukuku, Uluslararası İnsancıl Hukuk, İnsan Hakları Hukuku

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 16 x 23 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 329

Yayın Tarihi | Publication Date: Haziran 2026 | June 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: İstanbul, Türkiye

Mizanpaj | Layout: Vildan YAVUZ

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika no: 77398)

© All rights reserved | Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım Petrol Ürünleri
San. ve Tic. Ltd. Şti.

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Mollahüsrev Mah. Cemalyener Tosyalı Cad. No: 57A
Vefa-Fatih / İstanbul • Tel: +90 (212) 527 07 18
www.filizkitabevi.com • bilgi@filizkitabevi.com

ÖNSÖZ

Modern Batı felsefe geleneği, insanı merkeze alan ve doğa üzerinde tahakküm kurmayı amaçlayan ekonomik, toplumsal ve hukuki yapılarıyla uzun süre çevresel tahribatın ideolojik zeminini oluşturmuştur. Ancak bu yaklaşım, insan-merkezli paradigmanın sürdürülemezliği karşısında çevreyi özneleştirilen ve insan dışı varlıkları da etik ve hukuki özne olarak tanıyan çevre merkezci perspektiflerle köklü bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşümün en somut örneklerinden biri, çevrekırım kavramının uluslararası hukuk düzleminde giderek daha fazla gündeme taşınmasıdır. Çalışmamızda, yabancı kökenli "ekokırım" (ecocide) ibaresi yerine "çevrekırım" kavramının benimsenmesi bilinçli bir terminolojik tercih tezahürüdür. Zira dilimizin yapısal kurallarına uygun olan bu kullanım, güncel hukuki terim dağarcığımıza da yerleşerek kavramsal bir hüviyet kazanmıştır.

Çevrekırım yalnızca çevreye yönelik ağır tahribatları cezai müeyyidelere bağlayan yeni bir suç tipi olarak değil, aynı zamanda egemen hukuk anlayışının dayandığı felsefi temellerin de sorgulanması anlamına gelmektedir. Zira bir hukuki normun etkinlik kazanabilmesi, yalnızca normatif düzlemde var olmasıyla değil, aynı zamanda toplumsal zihniyet dünyasında meşruiyet kazanmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, savaş zamanlarında çevrenin bir silah olarak kullanılmasından, çevre sözleşmelerinin çokuluslu şirketler tarafından yalnızca maliyet kalemi olarak değerlendirilmesine; gelişmiş ülkelerin karbon salınımını sınırlandırmak adına kirli sanayilerini az gelişmiş ülkelere ihraç etmelerine kadar uzanan pratikler, çevrekırım kavramının ortaya çıkış nedenlerini açıkça ortaya koymaktadır. Çevre katliamı olarak tanımlanabilecek bu fiillerin, zarar oluşmadan önce caydırıcı, zarar oluşuktan sonra ise eski hale getirme, tazminat ve cezalandırma mekanizmalarını içerecek biçimde uluslararası ceza hukuku kapsamında düzenlenmesi artık yalnızca hukuki değil, aynı zamanda ahlaki ve felsefi bir zorunluluk haline gelmiştir.

Diğer yandan, teknolojinin ve fenni bilimlerin tarihte görülmemiş bir hızla gelişme kaydetmesiyle savaşlarda kullanılan teknikler, küresel hasarlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Vietnam savaşında kullanılan pestisitler ile daha da görünür hale gelen bu zararlar, uluslararası bir koruma mekanizmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Ancak bu uluslararası koruma mekanizmaları için her ne kadar çok uluslu ve iki taraflı anlaşmalar akdedilse de devletlerin egemen haklarından taviz vermemesinin doğal sonucu olan yaptırım gücünün uluslararası hukukta söz konusu olmaması, çevresel tahribatı katla-

yarak artırmıştır. Bu ise, yeryüzünün topyekün korunmasını sağlayacak caydırıcı özelliğe sahip bir alanda bir çalışma yapmayı gerektirmiştir: Uluslararası Ceza Hukuku.

Bu itibarla, hem zararın doğmadan önlenmesini ve çevrenin korunmasını sağlarken; diğer yandan da tahribat sonrasında çevrenin eski hale getirilmesi ve tazminat mekanizmalarını içeren nevi şahsına münhasır bir disiplinlerarası okumayı ve düzenlemeyi gerektiren; aynı zamanda Ceza Hukuku alanında neşet eden Çevrekırım; Gazze'de bombalar altında hayalleri enkaz altında kalmış minik yavrularımızın geleceğini temin edebilecekken, British Petrol'ün sırf daha fazla kâr elde etmek amacıyla denize akıttığı galonların kör ettiği beyaz güvercine de dünyayı güvenilir bir yuva haline getirebilecektir. Bu açıdan, tarihe bir not düşme mesafesindeki bu çalışmanın konusunun belirlenmesinden son aşamasına kadar her daim rehberlik eden, tez danışmanlığının ötesinde bana ilham veren kıymetli hocam Doç Dr. Gülay Arslan Öncü'ye teşekkürü bir borç bilirim. Tez savunma jürimde yer alarak değerli görüşlerini benimle paylaşan ve tezimin gelişimine katkı sunan hocalarım Prof. Dr. Ayşenur Tütüncü ve Prof. Dr. Nihat Bulut'a, desteği ve anlayışları için minnettarlığımı sunarım.

Başta, hayatımın her safhasında sevgileriyle bana güç veren, fedakârlıklarıyla önümdeki engelleri sessizce kaldıran, dualarıyla yolumu aydınlatan ve bugünlere ulaşmamda en büyük pay sahibi olan sevgili annem ve kıymetli babam olmak üzere; hayatımda sevgiyle büyüdüğüm, güvenle adım attığım yolda bana eşlik eden canım baba yarım Ümmü Habibe ablam ve özverisi, vefası ve kardeşliğini daima hissettiren canım Resul abime; asaletleri minik bedenlerine sığmayan Hanne ve İbrahim'e; kalbimde her daim özel bir yeri olan canım anne yarım Ümmü Seleme ablam ve her haliyle ağabeylik makamının hakkını veren, desteği ve dirayetiyle bana güç katan canım Ebuzer abime; duruşuyla, bilgeliğiyle ve yol göstericiliğiyle yaşamım boyunca rehberlik eden rol modelim Hubeyb abime ve gönül zarafetiyle ilham kaynağım olan Ela ablama; içten tebessümleriyle hayatıma neşe ve umut katan Zeynep ve Ali'ye; karizması, azmi ve ahlaki duruşuyla daima gıpta ettiğim diğer rol modelim Ahmet abime; beni her daim hayırla anan, desteğini ve duasını esirgemeyen Aydın amcama, yüreğiyle hep yanımda hissettiğim kıymetli Hanife teyzeme ve akademik yolculuğumda ilham kaynağı olan, rehberliğiyle bakış açımı derinleştiren Prof. Dr. Mustafa Ağırman hocama ve isimlerini tek tek anamasam da dualarıyla, sessizce yanımda olduklarını bildiğim tüm sevdiklerime gönülden teşekkür ederim.

Varlığıyla hayatıma huzur ve anlam katan kıymetli nişanım Gülsüm'e; beni ailelerinin bir ferdi gibi hissettiren kıymetli Nihat amcama ve Emine teyzeme en içten teşekkürlerimi sunarım.

Düştüğüm yerde ellerimden tutup kaldıran Yahya ve İsmail'e çalışmamı ithaf ederim.

Muhammet Hamza ÜNAL

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
TABLolar LİSTESİ	XI
GRAFİKLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
ÖZET.....	XVII
ABSTRACT	XVIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA ÇEVRENİN KORUNMASINA İLİŞKİN TEMEL DÜZENLEMELER VE İLKELER

1.1. Çevre Kavramı ve Çevre Hukuku'nda Etik Yaklaşımlar	5
1.1.1. Çevre Kavramı.....	5
1.1.2. Çevre Hukukunda Etik Yaklaşımlar	9
1.1.2.1. İnsan-merkezcilik ve İnsan-merkezci Hukuk Düşüncesinin Felsefi Temelleri	10
1.1.2.2. Doğanın Hakları Doktrini ve Çevremerkezcilik (Ecocentrism)	24
1.1.2.3. Canlı Merkezci (Biocentric) Çevre Etiği	32
1.1.2.4. Acı Merkezci (Pain-Centered) Çevre Etiği.....	33
1.1.2.5. Diğer Yaklaşımlar.....	34
1.2. Uluslararası Çevre Hukuku Tarihsel Gelişimi	35

1.2.1. İlk Dönem	36
1.2.2. 1972 Stockholm Bildirisi Dönemi	40
1.2.3. Rio Konferansı Sonrası Günümüze Uzanan Dönem.....	42
1.3. Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri ve Çevre Hakkı	48
1.3.1. Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri	48
1.3.1.1. Ülkesini Başkasının Zararına Kullanma Yasağı (İyi Komşuluk İlkesi)	49
1.3.1.2. Önleme İlkesi (Önleyici Faaliyet İlkesi).....	50
1.3.1.3. İhtiyat/ılılık (Bilimsel Belirsizlik) İlkesi.....	51
1.3.1.4. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi	53
1.3.1.5. Kirleten Öder İlkesi	55
1.3.1.6. Katılım İlkesi	56
1.3.1.7. Ortak ama Farklılaştırılmış Sorumluluk İlkesi	57
1.3.1.8. İşbirliği İlkesi.....	58
1.3.2. Çevre Hakkı ve Diğer Haklar ile İlişkisi.....	59
1.3.2.1. Yaşam Hakkı	62
1.3.2.2. Sağlık Hakkı	63
1.3.2.3. Kalkınma Hakkı.....	63
1.3.2.4. Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Hakkı.....	64
1.4. Uluslararası Sorumluluk Hukuku ve Çevresel Zarar	66
1.4.1. Genel Olarak	66
1.4.2. Çevresel Zarar Kavramı	69
1.4.3. Sorumluluk Türleri	71
1.4.4. Çevresel Zararların Tazmini ve Onarımı	76
1.4.5. Devletlerin Sorumluluğu (State Responsibility)	78
1.4.5.1. Devletin Uluslararası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Doğan Sorumluluğu.....	81
1.4.5.2. Devletin Uluslararası Hukuka Aykırı Olmayan Eylemlerinden Doğan Sorumluluğu Kapsamında Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınraşan Zararın Önlenmesi	84
1.5. Çevrenin Korunmasında Mevcut Uluslararası Düzenlemelerin Yetersizliği.....	88

1.5.1. Mevcut Düzenlemelerle Çevresel Korumanın Sağlanamaması Nedenleri.....	88
1.5.2. Uluslararası Hukukta Çevrenin Korunmasına İlişkin Mevcut Cezai Yaptırımlar.....	94
1.5.2.1. Çevre Suçlarının Tarihsel Gelişimi	95
1.5.2.2. Savaş Zamanında Mevcut Çevresel Koruma Rejimi	97
1.5.2.2.1. Uluslararası Silahlı Çatışma	99
1.5.2.2.1.1. Çevrenin Korunmasına Doğrudan Odaklanan Özel Düzenlemeler.....	100
1.5.2.2.1.2. Çevrenin Korunmasına ilişkin Dolaylı Düzenlemeler	110
1.5.2.2.2. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma.....	111
1.5.2.3. Barış Zamanında Mevcut Koruma Rejimi	113
1.5.2.3.1. Soykırım.....	113
1.5.2.3.2. İnsanlığa Karşı Suçlar	115
1.5.2.4. Mevcut Uluslararası Ceza Hukukunun Çevresel Tahribata Yaklaşımı ve Deepwater Horizon.....	117
1.5.3. Çevrenin Korunması ve Uluslararası Ceza Hukuku: Büyüyen Bir İhtiyaç	119

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVREKİRİM (ECOCİDE): KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

2.1. Çevrekırım Kavramı ve Tarihsel Gelişimi	127
2.1.1. Çevrekırım Kavramı	128
2.1.2. Tarihsel Gelişimi.....	129
2.1.2.1. İlk Görünüm - Vietnam Savaşı.....	130
2.1.2.2. BM Stockholm Konferansı: Çevrekırım Hakkında Uluslararası Sözleşme Taslağı ve Çevrekırımın Gözden Geçirilmiş Soykırım Sözleşmesine Dahil Edilmesine Dair Öneriler.....	132
2.1.2.3. Uluslararası Hukuk Komisyonu ve 1996 İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı Suçlar Tasarısına Giden Yol.....	138

2.1.2.4. Ulusal Hukuk Sistemlerinde Çevrekırım Düzenlemeleri ve Çevrekırma İlişkin Diğer Gelişmeler.....	147
2.2. Öğretide Yer Alan Çevrekırma Dair Tanım ve Teklifler.....	153
2.2.1. Bağımsız Uzman Heyeti (Independent Expert Panel) Önerisi	153
2.2.1.1. Çevrekırım Suçunun Unsurları ve Kanunilik	156
2.2.1.1.1. Suçun Tanımı	157
2.2.1.1.2. Suçla Korunan Hukuki Değer	159
2.2.1.1.3. Maddi Unsur.....	161
2.2.1.1.4. Suçun Konusu ve Suçtan Zarar Gören: Çevre	162
2.2.1.1.5. Fail.....	163
2.2.1.1.5.1. Tüzel Kişilerin Cezai Sorumluluğu ve Mens Rea	167
2.2.1.1.5.2. Tüzel Kişilerin Cezalandırılması.....	175
2.2.1.1.5.2.1. Hibrit Hukuki-Cezai Yaptırım (Hybrid Civil-Criminal Penalty Structures).....	175
2.2.1.1.5.2.2. UCM'nin Mevcut Yaptırımlarının Genişletilmesi.....	177
2.2.1.1.6. Fiil: Hukuka Aykırı veya Keyfi Eylemler	180
2.2.1.1.6.1. Hukuka Aykırılık	181
2.2.1.1.6.2. Keyfilik	181
2.2.1.1.7. Netice: Kuvvetle Muhtemel Zarar	183
2.2.1.1.7.1. Ağır	186
2.2.1.1.7.2. Geniş Çapta	186
2.2.1.1.7.3. Uzun Vadeli	187
2.2.1.1.7.4. Nedensellik Bağı	188
2.2.1.1.7.5. Objektif İsnadiyet.....	189
2.2.1.1.8. Manevi Unsur	189
2.2.1.1.9. Hukuka Aykırılık Unsuru	192
2.2.1.2. Heyet Taslağına Yönelik Eleştiriler.....	193
2.2.2. Polly Higgins Önerisi.....	195
2.2.2.1. Çevrekırım Suçunun Unsurları	201

2.2.2.1.1. Suçun Konusu ve Suçtan Zarar Gören: Barışçıl Yararlanma (Peaceful Enjoyment)	201
2.2.2.1.2. Çevrekırım Suçunun Maddi Unsuru	202
2.2.2.1.3. Çevrekırım Suçunun Manevi Unsuru (Mens Rea)	204
2.2.2.2. BM Vesayet Konseyi	208
2.2.3. Bağımsız Uzman Heyeti ve Polly Higgins Önerilerinin Birlikte Değerlendirmesi	209
2.2.4. Promise Institute for Human Rights (UCLA)	210
2.2.5. Laurent Neyret Önerisi	223
2.2.6. Mark Allan Gray Çevrekırım Tanımı	232
2.2.7. Robert A. Falk'ın Çevrekırım Taslağı	234

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVREKİRİM VAKIA ANALİZİ

3.1. Savaş Zamani Senaryosu: Gazze	237
3.1.1. 7 Ekim 2023 Öncesi Gazze'deki Çevre ve Doğal Kaynakların Durumu	240
3.1.1.1. Demografik ve Coğrafi Yapı	241
3.1.1.2. Su	242
3.1.1.3. Katı Atık Yönetimi ve İmhası	244
3.1.1.4. Şehirleşme ve Altyapı	245
3.1.1.5. Toprak ve Arazi	245
3.1.1.6. Erişim Kısıtlamaları	245
3.1.2. 7 Ekim 2023 Sonrası Gazze'deki Çevre ve Doğal Kaynakların Durumu	246
3.1.2.1. Gazze'deki Su Kaynakları ve Altyapının Hedef Alınması	246
3.1.2.2. Gazze'de Atık Yönetiminin Hedef Alınması	249
3.1.2.2.1. Sıvı Atık (Kanalizasyon)	250
3.1.2.2.2. Katı Atık	252
3.1.2.2.3. Tıbbi ve Tehlikeli Atık	255

3.1.2.2.4. Toprak ve Kara Üzerindeki Tahribat.....	256
3.1.2.3. İsrail'in Bombardımanlarının Hava Kalitesine Etkisi.....	258
3.1.2.4. İsrail'in Askeri Harekatıyla Bağlantılı Gürültü Kirliliğinin Değerlendirilmesi	260
3.1.3. Roma Statüsü'nün Olay Özelinde Değerlendirilmesi	261
3.1.4. Bağımsız Uzman Heyeti Önerisinin Olay Özelinde Değerlendirilmesi.....	267
3.1.5. Polly Higgins Önerisinin Olay Özelinde Değerlendirilmesi	269
3.2. Barış Zamanı Senaryosu: Brezilya.....	270
3.2.1. Roma Statüsü'nün Olay Özelinde Değerlendirilmesi	275
3.2.2. Bağımsız Uzman Heyeti Önerisinin Olay Özelinde Değerlendirilmesi.....	277
3.2.3. Polly Higgins Önerisinin Olay Özelinde Değerlendirilmesi	279
SONUÇ	281
KAYNAKÇA	285

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Heyet tarafından Önerilen Zarar Testi.....	185
Şekil 2. Polly Higgins Tarafından Önerilen Zarar Testi	204

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Sözleşme, Taslak Sözleşme ve Mahkeme Kararlarında yer alan Sorumluluk Türleri	75
Tablo 2. Özel Hukuk Kişilerinin Eylemlerinin Devlete Atfedilebilmesi İçin Öngörölmüş Eşikler.....	84
Tablo 3. Madde 8(2)(b)(iv) Eleştirilen Hususlar	109
Tablo 4. Roma Statüsü'nde Çevrenin Korunmasına İlişkin Dolaylı Düzenlemeler ...	111
Tablo 5. Chevron/Texaco'nun Ekvador'da Sebep Olduğu Petrol Sızıntısı Kronolojisi.....	122
Tablo 6. İç Hukuklarında Doğrudan Çevrekırımı Düzenleyen Ülkeler	149
Tablo 7. Higgins Kusursuz Sorumluluk Değerlendirmesi	207
Tablo 8. Gazze Şeridi'ndeki Su Kaynaklarının Durumu	249
Tablo 9. Katı Atık Kriziyle İlişkili Çevresel Risklere İlişkin Genel Değerlendirme	254
Tablo 10. 7 Ekim 2023 sonrası Gazze'de Moloz Miktarı	255
Tablo 11. 7 Ekim 2023 Sonrası Gazze'deki Güröltü Ölçümleri	261
Tablo 12. İsraili Yetkililerin Açıklamaları	266

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Çok-İki Taraflı Çevre Anlaşmalarının Tarihsel Değişimi	89
--	----

KISALTMALAR LİSTESİ

- AAD** : Avrupa Adalet Divanı
- AİHM.** : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
- AYM** : Anayasa Mahkemesi
- B.** : Bası/Baskı
- Bkz** : Bakınız
- BM** : Birleşmiş Milletler
- C.** : Cilt
- CBD** : Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
- CD.** : Ceza Dairesi
- CITES** : Yaban Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme
- CMR** : Karayolu ile Uluslararası Eşya Taşıma Sözleşmesi
- CRAMRA** : Antarktika Maden Kaynakları Faaliyetlerinin Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme
- CSD** : Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu
- ÇED** : Çevresel Etki Değerlendirmesi
- ÇEVMOD** : Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri veya Diğer Düşmanca Amaçlarla Kullanılmasının Yasaklanması Sözleşmesi
- ÇKK** : 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu
- dn.** : Dipnot
- DSO** : Dünya Sağlık Örgütü
- E.** : Esas Numarası
- ECOSOC** : Ekonomik ve Sosyal Konsey
- Edt.** : Editör
- ENMOD** : Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri veya Diğer Düşmanca Amaçlarla Kullanılmasının Yasaklanması Sözleşmesi

XIV

- ESPOO** : Sınırşan Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi
EYUCM : Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
FAO : Gıda ve Tarım Örgütü
IACHR : Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi
ICRC : Uluslararası Kızılhaç Komitesi
ICSID : Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Merkezi
IMO : Uluslararası Denizcilik Örgütü
ITLOS : Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi
IUCN : Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
K. : Karar Numarası
LRTAP : Uzun Menzilli Sınır Aşan Hava Kirliliği Sözleşmesi
m. : Madde
MARPOL : Denizlerin Gemilerden Kirlenmesini Önleme Uluslararası Protokolü
OTP : Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcılık Bürosu
parag. : Paragraf
PCA : Daimî Tahkim Mahkemesi
RUCM : Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi
s. : Sayfa
S. : Sayı
ss. : Sayfa Aralığı
TBBB : Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK : 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu
TMK : 8049 sayılı Türk Medeni Kanunu
TTK : Türk Ticaret Kanunu
UAD : Uluslararası Adalet Divanı
UCM : Uluslararası Ceza Mahkemesi
UHK : Uluslararası Hukuk Komisyonu
UNCCUR : BM Kaynakların Korunması ve Kullanımı Konferansı
UNCED : BM Çevre ve Kalkınma Konferansı
UNCHE : Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı
UNCLOS : BM Deniz Hukuku Sözleşmesi

- UNECE** : Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
UNEP : BM Çevre Programı
UNESCO : BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNFCCC : Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
v.d. : Ve Diğerleri
vdm. : Ve Devamı
WCED : Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
Y. : Yargıtay
YCGK. : Yargıtay Ceza Genel Kurulu
YUCM : Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi